

Vincent Brümmer schrijft opvallend boek over de verzoeningsleer

Een weg uit de vervreemding

Verzoening, vergeving, berouw en boete moeten opnieuw op de theologische agenda gezet worden, vindt theoloog Vincent Brümmer. We hebben de verzoening te lang bekeken in juridische termen. Maar het gaat God niet om het vereffenen van een rekening maar om herstel van een liefdesrelatie, stelt Brümmer in zijn boek *Ultiem geluk*.

Door Tjerk de Reus

Theoloog Vincent Brümmer (1932) was meer dan dertig jaar hoogleraar godsdienstwijsbegeerte in Utrecht. Generaties theologiestudenten hebben zijn boek *Wijsgerige begripsanalyse* moeten bestuderen in het propedeusejaar. Maar Brümmer werd niet alleen bekend dankzij zijn publicaties, hij ontpopte zich ook tot stichter van een nieuwe richting in de theologie: de zogenoemde Utrechtse School. Brümmer had veel talentvolle leerlingen, zoals de Groningse hoogleraar Luco van den Brom en de Leidse dogmatiekdocent Gijsbert van den Brink. De Utrechtse School deed geregeld van zich spreken. Men stelde boeken samen over theologische vraagstukken en sinds enige tijd wordt er een tweejaarlijks congres gehouden in Utrecht, waarop theologiebeoefening in de Utrechtse lijn aan de orde is.

Hét handelsmerk van de Utrechtse theologie is de drijfveer om nauwkeurig over de dingen na te denken. Brümmer: „Veel Nederlandse theologie is vaag. Dat bedoel ik in argumentatief opzicht. Als je doorvraagt wat men met allerlei uitdrukkingen en conclusies precies bedoelt, blijkt dat nogal eens onduidelijk te zijn en niet echt tot inzicht te leiden.”

Brümmer vindt het verkeerd om zaken die met God en het geloof samenhangen zonder meer als geloofsmysterie te beschouwen. „Natuurlijk zijn er zaken die buiten het bereik van ons verstand liggen. Maar concludeer zoiets niet te snel. Als het bijvoorbeeld gaat om de Drie-eenheid moet je niet zomaar concluderen dat het nu eenmaal drie afzonderlijke personen zijn, die tegelijk een absolute eenheid vormen. Al denkend kun je hierin verder komen. God laat zich per slot van rekening op een voor ons begrijpelijke manier kennen in de Bijbel. Het is van belang dat we dan ook echt moeite doen om Zijn Openbaring te begrijpen.”

Ellende en verlossing

Brümmer schreef in de loop der tijd een reeks boeken over theologische issues, waarbij opvalt dat liefde een terugkerend thema is. Bijvoorbeeld in zijn *Liefde van God en mens* (1993). Maar ook boeken als *Wat doen wij als wij bidden?* (1985) en *Over een persoonlijke God gesproken* (1988) wekken de indruk dat voor Brümmer de persoonlijke, liefdevolle verhouding met God een aangelegen kwestie is. Ook in zijn recente boek stelt hij de liefde tussen God en mens aan de orde. De titel ervan luidt: *Ultiem geluk. Een nieuwe kijk op Jezus, verzoening en Drie-eenheid*.

Als daarin de innige verhouding van de mens tot God aan de orde is, citeert Brümmer graag uit de *Toespraken over het Hooglied* van Bernardus van Clairvaux. Brümmer: „Met Bernardus heb ik veel verwantschap. Hij is mijn favoriet onder de mystieke theologen. De wijze waarop hij de liefde tussen God en mens beschrijft, is heel mooi en inzichtelijk. In mijn boek laat ik zien dat de weg tot God zoals Bernardus die schildert, grote overeenkomsten vertoont met bijvoorbeeld de Heidelberger Catechismus. Ellende, verlossing en dankbaarheid is een drieslag die je bij Bernardus ook tegenkomt, zij het op een andere wijze verwoord. Ik vind dit heel wezenlijk. Verzoening is een proces waarin verschillende zaken aan de orde zijn. Gegeven de vervreemding van God is het nodig dat de mens tot berouw komt en zich tot God keert met de vraag om vergeving. God is liefde. Hij wil vergeven. Maar God moet zélf een aantal belemmeringen wegnemen, wil de mens zich daadwerkelijk tot Hem keren met de vraag om vergeving. Bijvoorbeeld: het zicht krijgen op wie God is en wat de vervreemding van Hem inhoudt. Het is belangrijk daar heel nauwkeurig over na te denken. Maar dan niet op zo'n manier dat de relatie met God buiten beeld raakt. Want daarom gaat het juist: dat je als mens een relatie van ultieme liefde met God ontvangt en ontwikkelt.”

Blok beton

Verzoening, vergeving en berouw zijn geen populaire thema's in de kerk van vandaag. Wat is uw drijfveer om deze onderwerpen toch aan de orde te stellen?

„Ik vind het heel vruchtbaar om onze verhouding tot God te zien in het licht van intermenselijke omgang. Bovendien is het een sterke bijbelse metafoer, denk maar aan de geschiedenis van de profeet Hosea. Hij moest trouwen met een prostituee. Daarin werd voor het volk iets zichtbaar van de deplorabele staat van de verhouding met God, dus van de vervreemding tussen de mensen en God. Het is verhelderend om in de theologie verder te denken over deze verhouding tot God. Welke inhoud heeft die verhouding, welke voorwaarden kun je stellen wil je over een verhouding kunnen spreken?

God kan in elk geval geen onpersoonlijke kracht zijn, zoals theoloog F. de Lange momenteel beweert. Hij komt daarmee tegemoet aan de verlegenheid van veel mensen, die niets of weinig meer kunnen beginnen met het beeld van God zoals we dat uit de traditie kennen. Dan lijkt het idee van De Lange een bevrijding of zelfs een zinvolle vernieuwing. Maar ik vind dat je veel verliest wanneer je zó over God wilt spreken. Je raakt niet alleen het contact kwijt met bijbelse voorstellingen, je blijft op een gegeven moment met jezelf en je eigen eenzaamheid achter. Want met een onpersoonlijke kracht kun je geen relatie hebben, daar kun je niet eens tegen klagen of protesteren.

De manier waarop veel theologen tegen de kerkelijke traditie aankijken, is de mijne niet. Denk aan mensen als Kuitert en Den Heyer. Zij zien het geloof als een blok beton. Ze hakken er steeds een stukje af en zeggen dan: dit hoeft niet meer, dit schaffen we af. Vooral Kuitert blijft maar hakken en het stukje dat hij nog wil behouden, wordt kleiner en kleiner. Ik denk dat dit een doodlopend spoor is. Het is uiteindelijk niet constructief, het levert je geen nieuwe inzichten op waarmee je verder kunt.

Ik kijk liever anders aan tegen de traditie en tegen het beoefenen van theologie. Traditie is iets wat ons is overgeleverd. Ook wij moeten het weer doorgeven. Onze vaders hebben het geloof proberen te begrijpen in hun eigen tijd, met de begrippen die toen geldig waren. Veel kerkvaders hebben bijvoorbeeld gebruik gemaakt van filosofische begrippen en denkvormen die afkomstig zijn uit het neoplatonisme. Vandaag is dat voor ons lastig te begrijpen en soms zeggen we: zoals de kerkvaders daarmee omgingen, is een vervorming van bijbelse voorstellingen. Maar vervolgens gooi ik die traditie van Origines, Irenaeus, Augustinus en Calvijn niet weg! Ik ga in verbondenheid met de klassieke theologie zoeken naar een manier om de wezenlijke zaken van het geloof vandaag te verwoorden. Op zo'n manier dat het vandaag zeggingskracht heeft en begrepen wordt door de mensen.”

Openstaande rekening

Een van de kernthema's uit uw boek betreft de verzoening en de plaats van Jezus daarin. U schrijft dat God door de kruisdood van Jezus de prijs betaalde voor onze verlossing. Dat klinkt door en door gereformeerd. Toch wijst u het spreken over plaatsvervangende af. Hoe kan dit?

„Dat is een aangelegen kwestie. Om hierin helderheid te krijgen, moeten we verschillende dingen op een rij zetten. Allereerst is het een merkwaardig feit dat de verzoeningsleer pas heel laat een punt van theologische discussie is geworden. De vroege kerkvaders hadden het niet zozeer over de aard van de verzoening. In de strijd met ketters ging het hen meer om de godheid van Christus en de Drie-eenheid. Pas met Anselmus in de twaalfde eeuw komt het gesprek over de verzoening op gang. Anselmus is wat dit betreft heel belangrijk, omdat latere belijdenissen van de kerk kernnoties uit Anselmus' concept hebben overgenomen. Bijvoorbeeld de Heidelberger Catechismus en de Nederlandse Geloofsbelijdenis. In het kort: hoe stelt Anselmus de zaken voor? Hij plaatst de notie van Gods eer in het centrum van de verzoeningsleer. Hij zegt: Gods eer is aangetast en daar moet genoegdoening voor komen. Er is een openstaande rekening. Wie die betaalt, is voor God niet belangrijk; als de rekening maar vereffend wordt. Jezus betaalt dan de prijs aan God de Vader en zo is het probleem tussen God en mens opgelost.

Anselmus leefde in een tijd waarin de gezagsverhoudingen tussen het gewone volk en de edelen heel groot waren. De eer van mensen die hoger op de maatschappelijke ladder stonden, was heel belangrijk. Die eer kon geschonden worden en als dat het geval was, moest dat gewroken worden. Het was een feodaal tijdperk. Anselmus heeft zijn verzoeningsleer ontwikkeld in die specifieke context. Dat heeft beperkingen met zich meegebracht. Ik ga hem daarom niet hooghartig veroordelen. Want ook ik denk, werk en leef in een specifieke context. Maar dat weerhoudt mij er niet van om kritische vragen te stellen bij Anselmus' opvattingen.

Ik denk dat Anselmus de relatie met God te nadrukkelijk beschreven heeft in de termen van een verhouding van rechten en plichten. Dat is in feite een zakelijke relatie: als ik niet aan mijn plichten heb voldaan, heb ik jouw belang geschaad en dat kan ik rechtzetten door genoegdoening. In deze sfeer hebben feodale noties als eer en wraak hun betekenis. Maar als er genoegdoening is voor geleden schade, is er eigenlijk ook geen sprake van vergeving, maar eerder van herstel van een evenwicht tussen de wederzijdse belangen. In een persoonlijke relatie – denk aan een huwelijk – liggen de zaken anders. Als ik mijn vrouw schade heb berokkend door mijn gedrag, heeft zij daaraan geleden. Als zij mij – na tekenen van mijn berouw – vergeeft, betekent dat ten diepste dat zij zelf de prijs betaalt van de ontstane schade. In dat geval is de relatie met mij belangrijker voor haar dan de geleden schade. Uit vrije wil kan zij mij vergeven, zodat de vervreemding tussen ons weer opgeheven wordt. Maar ik kan geen genoegdoening aanbieden, waardoor de schade wordt tenietgedaan. Dat kan alleen als we een zakelijke relatie zouden hebben, waar juridische termen gelden. Nu gaat het echter om liefde en om vervreemding. De denkwijze dat Jezus onze plaats tegenover God inneemt en genoegdoening bewerkstelligt, heeft intussen ook gevolgen voor de Drie-eenheid. Door deze voorstelling trek je de eenheid uit elkaar en worden het in zekere zin twee goddelijke wezens die tegenover elkaar staan. In mijn boek heb ik daarover het nodige gezegd. God is één, dat is de belijdenis van Israël. Jezus is voluit God, daar wil ik niets op afdingen en dat geldt ook voor de Heilige Geest. Maar je kunt niet stellen dat de prijs van de vervreemding van God – de prijs van de zonde – aan God betaald wordt. Die prijs wordt juist dóór God betaald. Dat zien we op Golgotha. De liefdevolle relatie met mensen is voor God zoveel waard dat Hijzelf de prijs daarvoor betaalt.”

Uw uiteenzetting roept vragen op. Bijvoorbeeld: hoe is de verhouding tussen de inzichten die u ontwikkelt in uw boek en de bijbelse gegevens? Soms lijkt uw gedachtegang zijn 'eigen' gang te gaan, zonder dat het echt opkomt uit het Oude en Nieuwe Testament.

„De bijbel is een Fundgrube, een bron. Dat betekent niet dat je dus alle kanten op kan, maar het is ook niet zo dat we een systematische visie op bijvoorbeeld de verzoening in de Bijbel kunnen vinden. Er zijn allerlei verhalen en geschiedenissen die licht werpen op de relatie tussen God en mens. Ik noemde de geschiedenis van Hosea al, maar je moet vooral denken vanuit Jezus. In de theologie proberen we de samenhang te zien tussen al die verschillende stemmen, beelden, metaforen en uitspraken.

Je kunt mijn boek beschouwen als een voorstel. Theologie kan principieel niet verder komen dan dat: een voorstel, een voorstelling van zaken, waarover gediscussieerd kan worden. Dat is een gevolg van de beperktheid van onze kennis, waarmee je rekening moet houden. Anselmus' idee is ook een voorstel, dat we niet zonder meer moeten accepteren. Je mag doorvragen naar de relevantie die het heeft voor ons vandaag. Dat bedoel ik met het serieus nemen van de traditie. Je hakt er geen stuk af, maar je probeert hetgeen Anselmus beoogde, in termen van vandaag te verwoorden en inzichtelijk te maken.”

Wrekende gerechtigheid

Toch is de eer van God een bijbelse notie. Dat heeft Anselmus toch goed gezien? Bovendien spreekt Paulus in Romeinen 3 en 4 uitdrukkelijk over het 'toerekenen van gerechtigheid'. Dat duidt op een juridische sfeer. Uw denkwijze lijkt dit uit te sluiten. Hoe zou u het woord 'toerekenen' een plek willen geven binnen uw opvatting van verzoening?

„De eer van God, zoals die in de Bijbel voorkomt, is niet de eer zoals die in de feodale wereld van Anselmus een rol speelde. Eer was in de Middeleeuwen eerder verbonden met bloedwraak dan met een relatie tussen mensen, waarin liefde een rol speelt. Door de juridische inslag van Anselmus' opvatting raakt de eigenlijke liefdesrelatie met God buiten beeld. Als er maar genoegdoening is, als God Zijn wrekende gerechtigheid maar ten uitvoer kan brengen, dán is de schuld geëffend. Maar dat is allemaal zo afstandelijk. Zonde is geen formeel vaststelbare schuld, maar vervreemding binnen een liefdesverbond. Dat is cruciaal. Vergeving is lijden onder die vervreemding en tegelijk het herstel ervan.

Het gaat om ons 'ultieme geluk', zoals ik mijn boek genoemd heb. Dat is een liefdesrelatie met God waarin wij Zijn wil ons eigen maken. We leren Gods mededogen kennen en Zijn bereidheid Zich over ons te ontfermen dankzij Golgotha. Zo rekent Hij het heil ons toe – dat is de toerekening. Zijn Geest inspireert ons tot vernieuwing van het leven. Dat is de vrije genade van God, die ons tot berouw en boetvaardigheid brengt.”

Brümmers boek is zoals hij zelf zegt een voorstel, dat prikkelt en waarin – soms tegendraadse – inzichten worden ontwikkeld. Het betoog is heel inzichtelijk, dankzij de precieze argumentaties. Voor wie de verzoening een aangelegen punt is en wie toch graag anders dan Brümmer wil denken en spreken over de verzoening tussen God en mens, ligt er de uitdaging Brümmers betoog tegen te spreken. Hij zal de eerste zijn die goede argumenten serieus zal nemen. Brümmer: „Theologie bedrijven is als het steeds weer hervatten van een gesprek. De verzoening is zo'n onopgeefbaar thema dat het goed is om daarover in gesprek te blijven, of het nu gaat om tegenspraak, bijval of om het voortborduren op verworven inzichten.”

N.a.v.: Vincent Brümmer, Ultiem geluk – Een nieuwe kijk op Jezus, verzoening en Drie-eenheid, 222 blz., € 17,90

Dit artikel is verschenen in CV·Koers december 2005